

УДК. 341.231.14

ПРАВО НА ДОСТАТНЄ ХАРЧУВАННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Прохазка Г.А., к. ю. н., асистент
кафедри правосуддя
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню права людини на достатнє харчування, ролі міжнародної співпраці держав у протидії голоду. Подолання негативного впливу збройного конфлікту передбачає вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням загальних прав людини. У статті розглядаються проблеми захисту прав людини на достатнє харчування в умовах збройного конфлікту, коли цивільне населення є найбільш уразливим у плані харчування, забезпечення продовольством та неприпустимості його використання як засобу вирішення політичних розбіжностей держав.

Ключові слова: право на достатнє харчування, збройний конфлікт, міжнародне право, захист прав людини, міжнародна співпраця.

Статья посвящена исследованию права человека на достаточное питание, роли международного сотрудничества государств в противодействии голоду. Преодоление негативного воздействия вооруженного конфликта предполагает решение вопросов, связанных с обеспечением основных прав человека. В статье рассматриваются проблемы защиты права человека на достаточное питание в условиях вооруженного конфликта, когда гражданское население является наиболее уязвимым в плане питания, обеспечения продовольствием и недопустимости его использования как способа решения политических разногласий государств.

Ключевые слова: право на достаточное питание, вооруженный конфликт, международное право, защита прав человека, международное сотрудничество.

Prokhazka A.A. THE RIGHT TO ADEQUATE FOOD IN CONDITION OF THE ARMED CONFLICT

The article was devoted the investigation of the right of people to adequate food as well as the role of the international cooperation of states in hunger counteraction. Passing of the negative influence of the armed conflict expects the decision of the questions in accordance with the ensuring of the main human rights. In offered article are considered the problems of the protection of the human right to adequate food in conditions of the armed conflict, when the civil population is the most vulnerable planning of feeding, the provisions the nutrition and the inadmissibility of its use as the way of the decision of the political discords of the states.

Key words: right to adequate food, armed conflict, international law, protection of the human rights, international cooperation.

Постановка проблеми. У науково-правовій літературі забезпечення населення продовольством найчастіше розглядається з позиції безпеки держави, її суверенітету та незалежності, ніж із позиції захисту права людини, яке передбачає можливість відстоювати його перед державою. При цьому в останні десятиліття ця проблематика отримала новий напрям розвитку у впровадженні в міжнародному праві щодо самостійних прав людини, які пов'язані з її виживанням і забезпеченням гідного існування. Мова йде про право людини на достатнє харчування та фундаментальне право на свободу від голоду, дотримання яких важливе в мирний час і тим більше під час збройного конфлікту.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема із забезпеченням права людини на достатнє харчування в Україні в повній мірі не вирішувалася ніколи. За радянського періоду вважалося, що СРСР (і Україна в його складі) наприкінці 80-х років досягли

високого соціально-економічного розвитку, за якого загальна маса населення була економічно забезпечена. За часів незалежності в Україні вважалося, що людина мала можливість самостійно вирішувати свої продуктивні потреби внаслідок власної праці, через торгівельну мережу або через здійснення сільськогосподарської діяльності в мирний час, хоча вміст продуктового кошику населення не переглядався десятиліттями. Останні політичні та військові події в нашій державі зумовили необхідність переглянути стан забезпечення продовольством цивільного населення під час збройного конфлікту і, відповідно, реалізацію низки загальних прав людини.

Право на достатнє харчування та право на свободу від голоду представлене в дослідженнях таких науковців: К.А. Бекашева, М. Відар, Е. Давида, А. Ейде, Л. Катупа та інших, проте загалом стосується окремих аспектів їх впровадження й теоретичного обґрунтування в міжнародному праві.

Метою статті є вивчення проблеми, пов'язаної з реалізацією права на достатнє харчування цивільним населенням у зоні військового конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Під час збройного конфлікту (як міжнародного, так і внутрішнього) від нестачі продовольства насамперед страждає цивільне населення. До останнього ми відносимо всі вікові групи, статі, раси, етнічні, соціальні групи та групи, що через різні життєві умови опинилися в соціальному виключенні.

У збройних конфліктах із початку ХХ століття захист, що надається згідно з нормами міжнародного права, передусім представлений чотирма Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами 1977 року. Норми міжнародного права в цих документах стосуються не тільки військовополонених, але й спрямовані на забезпечення населенню, що потрапило під дію війни, доступу до продуктів харчування або способів його придбання, а також на встановлення заборони використовувати голод як засіб ведення війни. Дещо менше згадуються положення Женевської конвенції від 27 липня 1929 року, глава II якої (ст. ст. 11–12) загалом присвячена питанням харчування й одягу військовополонених [1].

Зрозуміло, що розуміння гідного існування людини разом із забезпеченням її права на достатнє харчування ґрунтуються на цілому комплексі міжнародно-правових норм, а не тільки на праві Женеві або Гаагі.

До них, зокрема, належить Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародні Пакти 1966 року, Зауважень загального порядку Комітету з економічних, соціальних та культурних прав, особливо № 12 (Право на достатнє харчування) від 12 травня 1999 року, конвенції щодо захисту прав жінок, дітей, інвалідів, біженців, а також резолюції Генеральної Асамблеї ООН, рішення, декларації, плани дій, прийняті міжнародними установами (наприклад, Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН, Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Міжнародною організацією праці, Радою з прав людини), а також у доповідях Спеціального доповідача ООН з права на достатнє харчування тощо.

Наприклад, у ст. 11 Конвенції про права інвалідів від 13 грудня 2006 року йдеться про те, що держави повинні приймати необхідні міри згідно з їх зобов'язаннями за міжнародним правом, включно з міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом прав людини для забезпечення захисту та безпеки інвалідів у ситуаціях ризику, включно із збройними конфліктами, надзвичайними гуманітарними ситуаціями та стихійними лихами [2, с. 9–10]. Тобто

мова йде про специфічну, найбільш вразливу групу населення.

Водночас ми не можемо ототожнювати дотримання права на достатнє харчування в зоні збройного конфлікту із забезпеченням продовольством населення тільки через гуманітарну допомогу. Ці галузі права можуть доповнювати одна одну, проте під час виникнення подібних проблем їх зазвичай не розглядають через призму прав людини, а фокусують увагу на відповідних нормах міжнародного гуманітарного права, що є не зовсім правильним, оскільки право на достатнє харчування повинно бути забезпечене за всіх життєвих ситуацій людини.

Людина, яка опинилася в ситуації збройного конфлікту, має право розраховувати на допомогу, якщо вона не має можливості самостійно себе забезпечити необхідним продовольством. Тому основним питанням залишається проблема забезпечення права на достатнє харчування цивільного населення під час збройного конфлікту.

На нашу думку, його дотримання в рівних межах покладається як на уряд, так і на неурядові військові формування, що перебувають у зоні конфлікту. У тому випадку, коли такі формування не можуть самостійно забезпечити населенню доступ до продовольства, вони не повинні створювати перепони для надання такої допомоги з боку уряду або міжнародних гуманітарних організацій.

У міжнародному праві зобов'язання держав із дотримання права на достатнє харчування в надзвичайних ситуаціях ґрунтуються на положеннях Зауважень загального порядку № 12 від 12 травня 1999 року щодо його поваги, захисту та здійснення [3].

Наприклад, зобов'язання поважати вимагає, щоб держави не застосовували міри, які б призвели до перепон у праві людей мати доступ до достатнього харчування. Воно походить від міжнародного права прав людини та підлягає застосуванню під час природних та штучних лих. У збройних конфліктах воно підкріплено умовами, що забороняють використовувати голод щодо цивільного населення як засіб ведення війни.

На думку деяких західних науковців, зокрема Л. Катула і М. Відар, намір позбавити харчування буде складати за певних обставин злочин, що карається за міжнародним кримінальним правом (геноцид, злочини проти людяності або військові злочини) [4, с. 27].

Відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду навмисне використання голодування цивільних осіб як засобу ведення війни, позбавлення їх об'єктів, обов'язкових для виживання, включно з навмисними перепонами в поставках допо-

моги, згідно з Женевською угодою, є військовим злочином, якщо такі дії вчинені під час збройного конфлікту. Продукти харчування, навіть без уточнення, представлені серед об'єктів обов'язкових для виживання цивільних осіб. Водночас, коли в статуті Міжнародного кримінального суду немає жодної згадки щодо визнання голодування цивільних осіб у неміжнародних конфліктах як військового злочину, можна стверджувати, що цей акт дійсно складає військовий злочин за загально визнаним міжнародним правом [5, с. 1099–1100].

Навмисне голодування під час війни або миру може також складати геноцид або злочин проти людяності за міжнародним кримінальним правом. Геноцид визначається як дії, учинені з наміром знищити (повністю або частково) будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку. Зокрема, ст. 2 (с) Конвенції про попередження злочинів геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року [6], та ст. 6 (с) Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року [7, с. 4–5], що передбачають навмисне створення для будь-якої групи життєвих умов, які розраховані на повне або часткове її фізичне знищення. Воно також може прийняти форму відмови в доступі до продовольства групі, що потрапила під дію природного або іншого лиха.

Злочини проти людяності визначаються в Римському статуті Міжнародного кримінального суду як дії, що вчиняються в межах широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснено свідомо (зокрема, ст. 7 (1) (b) та 7 (2) (b) – «винищення», що включає умисне створення умов життя: позбавлення доступу до продуктів харчування та ліків, розрахованих на те, щоб знищити частину населення) [7, с. 5]. Запропоноване тлумачення злочину проти людяності як «широкомасштабного та систематичного нападу» може бути вчинене як у мирний час, так і під час війни.

Дійсно, відповідно до ст. 54 (1) Додаткового протоколу I 1977 року встановлено заборону використовувати голод серед цивільного населення як засіб ведення війни. Крім того, не дозволено вчиняти дії, якими «забороняється піддавати напад або знищувати, вивозити чи приводити в негідність об'єкти, що є необхідними для виживання цивільного населення, такі як запаси продуктів харчування, виробляючі продовольство сільськогосподарські райони, посіви, худобу, спорудження для постачання питною водою та запаси останньої, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допускати їх використання цивільним насе-

ленням або противною стороною як засобів підтримання існування, незалежно від мотивів, як-то: з метою викликати голод серед цивільних осіб, примусити їх до виїзду або з будь-якої іншої причини» [8].

При цьому, відповідно до п. 2 зазначеного протоколу встановлені заборони не застосовуються щодо об'єктів, зазначених у цьому пункті, для підтримання існування виключно особового складу збройних сил або підтримки військових дій, разом із не застосуванням дій, у результаті яких «можливо очікувати, що цивільне населення залишиться без достатньої кількості продовольства або води, що викличе серед нього голод або примусить до виїзду» [8].

Що стосується не міжнародних збройних сутичок, то ст. 14 Додаткового протоколу II від 1977 року заборонено голодування цивільних осіб як метод ведення бою, використовуючи формулювання, схожі зі змістом ст. 54 Додаткового протоколу I 1977 року [9]. Водночас Е. Давид щодо п. 4.168 зазначає: «Умисне вчинення дій, спрямованих на використання голоду серед цивільного населення в якості засобу ведення війни, зокрема, шляхом позбавлення людей допомоги, передбаченої Женевськими конвенціями, криміналізується Статутом МКС тільки для міжнародних збройних конфліктів (ст. 8, п. 2, b, xxv)» [10, с. 796].

Порушення заборони використання голоду як засобу ведення війни не вимагає голодування населення до смерті, зазначені порушення виникають кожного разу, коли сторона конфлікту навмисно примушує населення переносити голод, особливо позбавляючи його джерел продовольства або його постачання. Напад або знищення, вивезення або приведення в негідність об'єктів, що є необхідними для виживання цивільного населення, заборонені тільки в тому випадку, коли здійсненні з певною метою, зокрема з наміром позбавити цивільне населення доступу до продовольства або засобів його виробництва.

Одним із способів обмеження доступу до продовольства є блокада. Такі методи війни, як блокада й облога, особливо під час двох світових війн (іноді названі як голод або блокада голодом), часто призводили до драматичних наслідків щодо товарів і послуг, необхідних для виживання цивільного населення всередині та зовні окупованої території.

Голодування цивільного населення як метод війни не було заборонено нормою угод до 1977 року, тому існування загальноприйнятого принципу до 1977 року є досить спірним. На відміну від військовополонених, які були захищені згідно з Конвенцією стосовно військовополонених 1929 року,

цивільне населення не отримало допомоги відповідно до жодної конкретної угоди. Таким чином, не існувало будь-якого юридичного зобов'язання для прийняття допомоги або надання вільного проходу до 1949 року [11, с. 8].

Вимагаючи наявності специфічної мети, зазначені Додаткові Протоколи 1977 року допускають блокаду, якщо заходи націлені на позбавлення суперника необхідних для проведення військових дій поставок, а не з метою голодування цивільного населення.

Проте, за словами К.А. Бекашева, здійснення блокади не повинно перешкоджати таким гуманним діям, як доставка в блокований порт посилок із ліками, одягом та продовольством (гуманітарна допомога) для дітей до 15 років, вагітним жінкам та особам, що народжують, за умовою, що цим правом не зловживають. У сучасних умовах блокада вважається законною, якщо вона вчиняється в порядку самооборони за ст. 51 Статуту ООН або за рішенням Ради Безпеки ООН за ст. 42 Статуту ООН [12, с. 580].

Крім того, держава, яка дозволила прохід, має право бути впевненою в тому, що поставлені припаси не будуть використані не за призначенням, зокрема з тим, щоб військові сили або економіка супротивника отримали із цією допомогою певну перевагу.

Зобов'язання дозволити вільних прохід гуманітарним поставкам також сформульовані у військових інструкціях, які розраховані на ситуації не міжнародних збройних конфліктів. Наприклад, режим в Ефіопії використовував заборону доступу до продовольства як зброю проти груп опозиції, включно із заборону поставок продовольчої допомоги після появи в країні голоду в 1989 році. Рада Безпеки ООН зверталася до таких сторін чисельних збройних конфліктів, які відбувалися в Афганістані, Анголі; між Вірменією й Азербайджаном; Боснією та Герцеговиною, а також у Бурунді, Демократичній Республіці Конго, Грузії, Косово, Ліберії, Сомалі та Ємену, з проханням забезпечити безперешкодний доступ для гуманітарної допомоги [13, с. 195].

На жаль, використання голоду під час збройних конфліктів не є надбанням історії, так у період із 1980 по 1990 роки було зафіксовано низку випадків, коли голод використовувався з метою послаблення противника. Так, в Африці постраждало 18 країн, в Азії – 16 країн, Америці – 6 країн, Європі – 7 країн, з них 26 країн є жертвами продовольчої війни [14, с. 17].

Статтею 55 Конвенції IV про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року визначено, що окупаці-

йна держава повинна за допомогою всіх наявних ресурсів забезпечити постачання цивільному населенню продовольства та санітарних матеріалів. Вона повинна ввозити такі припаси в тих випадках, коли ресурси окупованої території будуть недостатніми [15].

Посягання на продовольчу безпеку населення країни може мати різні форми. Крім традиційного для міжнародного права розуміння використання голоду як засобу ведення війни, існують й інші випадки провокування та використання голоду під час ведення військових дій.

До таких дій, на нашу думку, належить позбавлення цивільного населення гуманітарної допомоги та спрямування її на потреби армії; відсутність урядового сприяння в надходженні гуманітарної продовольчої допомоги до постраждалих від війни регіонів, особливо якщо вони стали ініціаторами конфлікту; продаж урядами запасів продовольства й спрямування коштів на потреби війни із залишенням обібраного населення на голодну смерть; використання голоду урядом й опозиційними силами для контролю над територією та як зброї етнічного й релігійного пригноблення; позбавлення населення продовольства з боку неурядових конфліктуючих груп у середині країни; навмисна затримка або знищення наявних продовольчих ресурсів; економічна експлуатація регіонів, що традиційно залежать від вилучаємого продовольства; знищення засобів виробництва сільськогосподарської продукції, знищення ринків, природних джерел харчування, обмеження переміщення населення окупованою територією шляхом встановлення пропускних пунктів тощо. Запропоновані випадки стосуються як конфліктів міжнародного, так і неміжнародного характеру.

Висновки. Таким чином, ми можемо зробити висновки, що збройний конфлікт, який зараз розгорівся на території України, значною мірою вразив цивільне населення, яке перебуває в зоні проведення військових дій.

Населення окремих регіонів постало перед проблемами забезпечення продовольством і дотриманням права на достатнє харчування. Нині, на нашу думку, залишилися невирішеними питання достатності продовольства, забезпечення доступу до нього, наявності, кількості, якості, урахування продовольчих інтересів цивільного населення в зоні конфлікту, прав окремих особливо вразливих груп, етнічного населення та інших.

Дотримання права людини на достатнє харчування під час збройного конфлікту повинно забезпечувати умови для існування

людини, створюючи одночасно доступ до продуктів харчування, засобів його придбання та виготовлення. Воно може підтримуватися шляхом надання гуманітарної допомоги за рахунок внутрішніх ресурсів держави та міжнародної підтримки.

Реалізація цього права, відповідно до норм міжнародного права, покладається на сторони збройного конфлікту, які не повинні використовувати його для задоволення власних інтересів, утисків окремих груп і верств населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Женевская конвенция об обращении с военнопленными (1929 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikisource.org/wiki>.
2. Конвенция о правах инвалидов от 13 декабря 2006 года [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml.
3. The right to adequate food and to be free from hunger. Updated study on the right to food, submitted by Mr. A. Eide: Resolution of SUBCOM of 28 June 1999 (E/CN.4/Sub.2/1999/12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=7060.
4. Cotula L. The right to adequate food in emergencies / Lorenzo Cotula, Margaret Vidar. – Rome : FAO, 2002. – 83 p.
5. Pejic J. The right to food in situations of armed conflict: The legal framework / J. Pejic / International Review of the Red Cross. – IRRC, 2001. – Vol. 83 – № 844. – P. 1097–1109.
6. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказания за него: Резолюция 260 (III) ГА ООН от 9 декабря 1948 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml.
7. Rome Statute of the International Criminal Court: Resolutions of A/CONF.183/9. Adopt. on 17.07.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalCriminalCourt.aspx>
8. Дополнительный протокол I к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов от 8 июня 1977 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm>.
9. Дополнительный протокол II к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв немеждународных вооруженных конфликтов от 8 июля 1977 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/6lkb3l.htm>.
10. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов: курс лекций, прочитанных на юридическом факультете Открытого Брюссельского университета / Э. Давид. – М. : МККК, 2011. – 1144 с.
11. Spieker H. The Right to Give and Receive Humanitarian Assistance / H. Spieker / International Law and Humanitarian Assistance. A Crosscut Through Legal Issues Pertaining to Humanitarianism / ed. H.-J. Heintze, A. Zwitter. – Berlin ; Heidelberg : Springer-Verlag, 2011. – P. 7–31.
12. Бекашев К.А. Международное публичное право / К.А. Бякишев. – М. : Проспект, 2003. – 640 с.
13. Henckaerts, J.-M. Customary International Humanitarian Law / J.-M. Henckaerts, Louise Doswald-Bec. – New York : Cambridge University Press, 2009. – Vol. 1. – 628 p.
14. Teodosijević S.B. Armed Conflicts and Food Security / S.B. Teodosijević // ESA Working paper, 2003 – № 3–11. – 31 p.
15. Конвенция (IV) о защите гражданского населения во время войны. (Женева, 12 августа 1949 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>.